

**19. Yüzyıl Avrupa Diplomasisi içinde Oryantal Yer Arayışlar:
Sultan Abdülaziz'in 1867 Avrupa Gezisine Bir Bakış**

**Search for a Place in the 19th Century European Diplomacy from the Orient:
An Overview of 1867 European Tour of Sultan Abdulaziz**

Mustafa Murat Yurtbilir

Dr.

Avustralya Ulusal Üniversitesi (Australian National University)

yurtbilir@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9688-0978

Gönderim Tarihi: 27.05.2024

Kabul Tarihi: 25.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 28.06.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Yurtbilir, Mustafa Murat. "19. Yüzyıl Avrupa Diplomasisi içinde Oryantal Yer Arayışlar: Sultan Abdülaziz'in 1867 Avrupa Gezisine Bir Bakış". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 1 (Haziran 2024): 129-160.

19. Yüzyıl Avrupa Diplomasisi içinde Oryantal Yer Arayışlar: Sultan Abdülaziz'in 1867 Avrupa Gezisine Bir Bakış

Mustafa Murat Yurtbilir¹

Öz

Sultan Abdülaziz'in 21 Haziran-7 Ağustos 1867 tarihlerinde geniş bir heyet ile gerçekleştirdiği Avrupa gezisi Osmanlı diplomasisi için önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu ziyaret bir Osmanlı Sultanının ilk Avrupa gezisidir ve Osmanlı seçkinlerine devletlerinin Avrupa'da nasıl algılandığı konusunda ilk elden bilgi sağlamıştır. Aynı zamanda bu gezide Sultan Abdülaziz ve yanındakiler Avrupa'nın güçlü devletleri ile kendi gelişmişlikleri arasında 19. yüzyılın sonundaki büyük farkı yerinde gözlemlemişlerdir. Bu ziyaret 1854-1856 Kırım Savaşı ile 1876-1878 yıllarındaki 93 Harbi arasındaki dönemin tam ortasında Girit İsyanı'nın en zor zamanlarında gerçekleşmiştir. Osmanlı bürokrasisi 1815 Viyana Kongresi sonrası kurulan Avrupa düzeninde kendilerine Düvel-i Muazzama içinde yer aramaktaydılar. Bu minvalde Avrupa gezisinin ilk amacı Osmanlı'nın ancak 1856 Paris Antlaşması ile kabul ettirebildiği "büyük Avrupa devleti" kimliğinin teyidi ve buradan hareketle sınırlarının dokunulmazlığına güvence sağlanmasıdır. Osmanlı devlet adamları için Kırım Savaşı esnasında sağlanan İngiliz ve Fransız ittifakının devamı da Rus tehdidinin önünün alınması için elzemdi. Ziyaretin bir diğer amacı ise Girit İsyanı esnasında Avrupa devlet adamlarının ve kamuoyunun sempatisini kazanmaktı. Bu çalışma Sultan Abdülaziz'in 1867 Avrupa gezisinin gelişimini neden ve sonuçlarıyla incelemektedir.

Anahtar Kelimeler *Osmanlı Diplomasisi, Sultan Abdülaziz, Girit İsyanı, Oryantalizm, Avrupa Uyum*

¹ Dr., Avustralya Ulusal Üniversitesi (Australian National University), yurtbilir@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9688-0978.

Search for a Place in the 19th Century European Diplomacy from the Orient: An Overview of 1867 European Tour of Sultan Abdulaziz

Abstract

The European tour of Ottoman Sultan Abdulaziz between June 21-August 7 in 1867 was a milestone for the Ottoman diplomacy. This was the first visit by an Ottoman Sultan to Europe and provided firsthand formation to the Ottoman elites on how their state was perceived by the Europeans. Furthermore, Ottoman delegation had the opportunity to observe the gap in the development levels of the major European states and the Ottoman Empire. This tour coincided with the most difficult phase of the Cretan Rebellion which was in the mid of the period between the Crimean War of 1854-1856 and the Ottoman Russian Wars of 1876-1878. Ottoman visit was also aiming at ensuring support or sympathy of the European powers in the Cretan Conflict. Ottoman bureaucracy was seeking a guarantee for the territorial integrity of the Empire through confirmation of their status as the “great power” by the European powers. Ottoman bureaucracy was previously successful to settle in the alliance with the British and the French Empires during the Crimean War. The continuation of this alliance was seen as a shelter against the threat from the northern neighbour, the Russian Empire. Ottoman Sultan’s visit was also seeking the extension of this alliance. This study overviews the European tour of Sultan Abdulaziz in 1867 with its causes and the results.

Keywords *Ottoman Diplomacy, Sultan Abdulaziz, Crete Rebellion, Orientalism, Concert of Europe*

Giriş

Sultan Abdülaziz’in 21 Haziran 1867 günü Dolmabahçe Sarayı’ndan ayrılarak başladığı ve 7 Ağustos 1867 sabahı İstanbul’a geri dönmesiyle son bulan Avrupa gezisi Osmanlı tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu uzun gezi, önceki padişahların fetih amacıyla Avrupa içlerine dek ayak basmaları esnasındaki temasları bir kenara bırakılırsa, bir Osmanlı hükümdarının katıldığı ilk ve son diplomatik yurtdışı gezisidir. Sultan Abdülaziz’in uzun gezisi Avrupa’da yeni güçlerin şekillendiği bir döneme denk gelmiştir. 1861 yılında İtalyan yarımadasında bir ulus devletinin doğması, ardından 1871’de Prusya’nın Alman birliğini gerçekleştirmesi bu yıllardadır. Bir yandan da Osmanlı Devleti için Kırım Savaşı’ndan sonra Rusya’nın dikkat ve önceliğini Karadeniz ve Balkanlar’dan Orta Asya’ya kaydırıldığı geçici ve göreceli bir ferahlama ara

dönemidir.

Ayrıca bu gezinin 1854-56 Kırım Savaşı ile 1876-78 Osmanlı-Rus Savaşları'nın arasındaki yirmi yıllık dönemin tam ortasında gerçekleşmesi de önemlidir. Zira 1839-1876 arasındaki Tanzimat Devri'nin bu son yirmi yıllık dilimi, II. Abdülhamid'in uzun istibdat yönetimi öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetelerin, tiyatronun, edebiyatın kamusal alanı genişletip siyasallaştırdığı renkli bir dönemdir. Osmanlı okumuşu ve bürokratu Avrupa siyaset ve toplumunu, sanat ve uygarlığını öğrenmektedir; Avrupa kaynaklı fikir akımlarına sonuna kadar açıktırlar.

Bu çalışmanın amacı Sultan Abdülaziz'in uzun Avrupa seyahatinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ziyaret edilen ülkelerde nasıl algılandığını araştırmaktır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kendini konumlandırmak istediği “büyük devlet” kategorisi ile Düvel-i Muazzama ticari eliti ve bürokrasilerinin Osmanlı devletini yerleştirdiği “çeperdeki bağımlı doğulu devlet” kategorisi arasındaki uçurumu da gözden geçirmektedir. Bu amaçla bu çalışmada gezinin genel bir dökümü dönemin gazeteleri ve birinci elden tanıklık etmiş kişilerin anıları yoluyla sunulmaktadır.

Gezi Öncesi İstanbul'da ve Düvel-i Muazzama Basınından Genel Görünüm

Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından 1840 yılında yayınlanmaya başlanan yarı resmi nitelikteki *Ceride-i Havâdis*, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk gazetesi olarak kabul edilir. Ancak özellikle 1860'ta yayımlanmaya başlanan *Tercüman-ı Ahval* ve daha sonra 1862'den itibaren *Tasvir-i Efkâr* gazetesi ile *Diyojen* ve *Hayal* gibi mizahi siyasal dergiler söz konusu on yılı Yeni Osmanlıların etkin muhalefeti ile tanıştırmıştı. Osmanlı bürokrasisinin bu muhalefete tepkisiyse 1864'ten itibaren yasal düzenlemelerle basın özgürlüğünü kısıtlamak olmuştur. Zira “Devlet-i Âliyye'nin eksikliğini gediğini millete açık etmek yurtseverlik olarak nitelendirilemezdi.”²

21 Haziran 1867 Cuma günü başlayan Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi öncesinde gezinin başlıca durağı olan Paris, Osmanlı yönetici sınıfına ve Sultan'a muhalefet eden Yeni Osmanlı kuşağının sığınağı durumunda idi. Özellikle İstanbul'da 25 Kasım 1864 tarihinde ilan edilen 35 maddelik Osmanlı Devleti'nin ilk Matbuat Kanunu'nun bu hicrette büyük etkisi olmuştu. Bu yasada saltanata, bakanlara, bürokratlara, müt-

2 M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2008), 95.

tefik devletlere yönelik eleştiriler ile genel asayiş tehlikeye atacak yayınların hapis cezasına neden olacağı ilan edilmişti.³ Aynı yasa gazete çıkarmanın izne bağlı olduğu hükmünü de getirerek Yeni Osmanlıların devlet erkânına yönelik eleştirilerini sona erdirmeyi hedeflemekteydi. Türk basın hayatının ve Yeni Osmanlı düşüncesinin öncülerinden İbrahim Şinasi, 1865 yılının hemen başında yürürlüğe gireceği duyurulan Matbuat Kanunu'nun bir süredir gazetesinin sürdürdüğü muhalefet nedeniyle kendisine yönelik baskıları artıracacağı korkusuyla 28-30 Ocak 1865'te İstanbul'u terk ederek Paris'e yerleşmişti.⁴

Mustafa Fazıl Paşa'nın 24 Mart 1867 tarihinde *La Liberte* gazetesinde Sultan Abdülaziz'e yönelik yayınlamış olduğu mektup, İsmail Hami Danişmend tarafından Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin propagandaya başlaması olarak değerlendirilmektedir.⁵ Bir nüshası Fransa İmparatoru III. Napoleon'a sunulan ve Türkçe kopyaları İstanbul'da da dağıtılan bu mektupta Mustafa Fazıl Paşa, Âli ve Fuat Paşalar başta olmak üzere tüm devlet erkânını ağır sözlerle eleştiriyor, “tebdil-i usûl-i idare” ve “nizam-ı serbestâne” talep ediyordu.⁶ Özellikle mektuptaki meşhur “Padişah sarayına en güç giren şey doğruluktur” ifadesi doğrudan doğruya Sultan'a da eleştiri içeriyordu.⁷ Bu mektubun yayınlanmasının ardından 10 Nisan 1867 tarihinde Sırbistan'da Osmanlıların elinde kalan son dört kale olan Belgrad, Böğürdelen⁸, Semendire⁹ ve Gladova kalelerinden Osmanlı askerlerinin çekilmesi de Yeni Osmanlı basınında Ali Suavi ve Ziya Paşa tarafından ağır biçimde eleştiriliyordu.¹⁰

İki yıl kadar önce Şinasi'den *Tasvir-i Efkâr* gazetesini devralan Namık Kemal de Pa-

3 Nurşen Mazıcı, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 5, sy. 18 (1996): 133.

4 Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History* (Londra: I.B. Tauris, Haziran 2004), 68.

5 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, (İstanbul: Türkiye Yay., 1972), 212-214. ve Ş. Tufan Buzpınar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31; (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2020), 300-301. Daha sonra *Bir Eser-i Siyasi* adıyla 1910 (1326) yılında İstanbul'da basılmıştır.

6 Danişmend, “*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4”, 214.

7 Mektubun sadeleştirilmiş biçimini için: İİF Araştırma Grubu, “Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e Mektubu”, *İktisat İşletme ve Finans* 11, sy. 127 (1996): 14-29.

8 Sabacz

9 Smederevo

10 Danişmend, “*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4”, 216.

ris'te bulunan Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Ziya Paşa ile birlikte 17 Mayıs 1867 tarihinde İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldılar.¹¹ Bu esnada Sultan Abdülaziz, Paris'te resmi açılışı 1 Mayıs 1867'de yapılmış bulunan Paris Uluslararası Fuarı'na gitmek için hazırlık hâlindeydi. Zaten III. Napoleon tarafından Paris'e davet edilen Sultan Abdülaziz'in de fuarı ziyaret edeceği belli olunca Mayıs ayında İmparatorluğun tüm vilayetlerine ürettikleri en iyi kalite sanayi ve tarım ürünlerinin en çabuk biçimde İstanbul'a gönderilmesi emri iletilmişti. Sergi alanındaki Osmanlı pavyonunu düzenlemek için dört kişilik bir ekip önceden Fransa'ya yollanmış, sergilenecek ürünler de iki ayrı gemide ikişer kişilik görevliler eşliğinde yola çıkarılmıştı.¹²

Fransa'da 1867 yazı boyunca açık kalan Büyük Fuar'daki Osmanlı Devleti pavyonunda Bursa Yeşil Cami'nin kopyası olan bir cami, Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında yer alan lüks köşkleri simgeleyen Boğaziçi Köşkü ve geleneksel Türk hamamının bir örneği yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Paris Fuarı'ndaki yetkilisi Selahaddin Bey'in Fransızca olarak 1867'de yayımladığı 255 sayfalık *Türkiye 1867 Evrensel Sergisi* adlı kitap, Osmanlı katılımının mahiyeti konusunda geniş bilgiler vermesi yanında söz konusu dönemdeki Osmanlı ürün çeşitliliği konusunda da çok önemli bilgiler içermektedir.¹³ Selahaddin Bey'in kitabı Fuar'ın ziyaretçilerine Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri, ordusu, kentleri, etnik ve dini grupları, sahip olunan gemiler, limanlardan yapılan ticaret, telgraf ve posta alt yapısı gibi çeşitli konularda oldukça geniş tanıtıcı bilgiler veriyordu.

İngiliz *The Observer* gazetesinin Paris muhabiri 31 Mayıs 1867 tarihinde Londra'ya geçtiği haberde 1867 Paris Fuarı dolayısıyla Fransa'nın başkentine gelecek yabancı imparator ve krallar üzerine yorumlara yer veriyordu. Özellikle Rus Çarı II. Aleksander'ın Paris gezisine 1856 mutabakatını yenileme amaçlı geldiği yorumlarının Fransız basınında yaygın olduğuna dikkat çeken muhabir, İngiltere ve Fransa'nın bu isteklere direneceğini belirtiyordu. Esasen Paris Uluslararası Fuarı'nı ziyaret eden hükümdarlar arasında II. Aleksander'ın önemli bir yeri vardı. Zira Kırım Savaşı sonrası Paris Anlaşması ile 1856'da tesis edilen Avrupa düzenine ve özellikle Karadeniz'in

11 Yusuf Mardin, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Londra Yılları 1867-1870 (Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi No: 506773), 7.

12 Aziz Tekdemir, "1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 3, sy. 6 (Temmuz-2013): 9-12.

13 Selahaddin Bey, *La Turquie a L'exposition Universelle de 1867* (Paris: Librairie Hachette, 1867). Bu kitabın İstanbul Fuar Merkezi Kütüphanesi tarafından yayımlanan (çev. Hakan Arca) Türkçe çevrilmiş çevirisi de mevcuttur.

silahsızlandırılmasına karşı Rusya'nın revizyonist talepleri olduğu biliniyordu. Aynı haberde Osmanlı Sultanının yanında birisi varken yemek yemediği, mecbur kaldığında kafes benzeri bir yapı içerisinde misafirlerinin yemeğine eşlik ettiğini yazan muhabir, Sultan'ın bu alışkanlığına Paris ve Londra'da da devam edip etmeyeceğinin bilinmediğini yazıyordu.¹⁴ Burada Fatih Sultan Mehmet zamanından beri devam eden padişahların yemeklerini yalnız yeme geleneğinin Avrupa'da biliniyor olması dikkate değer bir ayrıntı olarak göze çarpıyor.

Gezi öncesi Fransa ve İngiltere hükûmetleri çok uzun süredir kendi vatandaşlarının Osmanlı İmparatorluğu dahilinde toprak edinmelerini engelleyen düzenlemelerin kaldırılması yönünde baskı yapmaktaydılar. Ayrıca Karal'ın da belirttiği gibi devlet ve vakıfların elindeki toprakların azaltılıp özel şahısların elindeki daha kolay satın alınabilir mülkün artması için de çaba gösteriyorlardı.¹⁵ Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinin hemen öncesinde 1867 senesinin 10 Haziran'ında (7 Safer) Sefer Kanunu olarak da bilinen ve Hicaz hariç Osmanlı topraklarında yabancılara mülk edinme hakkı veren kanun yayınlanmıştır.¹⁶ Mülk edinme hakkı ilk olarak, yapılan protokol ile 1868 yılında Fransızlara, ardından İsveç, İngiltere, Prusya/Almanya, Rusya ve Yunanistan'ı içeren pek çok ülke yurttaşına tanınmıştır.¹⁷ Bu değişikliğin Avrupa gezisi öncesi apar topar yapılmasının amacı Avrupa kamuoyunda Girit İsyanı nedeniyle olumsuz olan Sultan ve Osmanlı Devleti hakkındaki havayı değiştirmektir.

Gerçekten de ziyaretin başat nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa başkentlerinde Girit İsyanı yüzünden sarsılan itibarının yeniden sağlanması ve Girit'teki isyancılar lehine olası bir Fransız-Rus ittifakının önüne geçilmesi idi.¹⁸ 1866 yılında Girit'teki isyan başladığından beri Avrupa kamuoyunda ve devlet adamları arasında genel hava Yunan isyancıların lehineydi. Örneğin, Abdülaziz'in gezisi öncesinde 5 Haziran 1867 tarihli *Guardian* gazetesinde Girit İsyanı ile ilgili uzun bir analiz yayımlanmıştır. İmzasız analizde İmparatorluk dâhilindeki Hıristiyan grupların ekono-

14 French Affairs, *The Observer* (2 Haziran 1867): 5.

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, c. 7 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 249-250.

16 Bu yasanın genel bir analizi için; Nedjib H. Chiha, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", *AÜHFĐ* 24, sy. 1 (1967): 247-274.

17 Danişmend, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4", 228.

18 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963), 235.

mik ve entelektüel gelişiminin Müslüman nüfustan katbekat fazla olduğu, buna karşın mahkemelerde ve dini yaşamda Hıristiyanlara karşı ayrımcılık yapıldığı savunuluyordu. Dönemin Avrupası'na hâkim olan düşünceleri yansıtan bu makalede, zayıf ancak zalim bir idare olduğu iddia edilen Osmanlı Devleti'nin reformlarla kurtarılamayacağı, Girit başta olmak üzere diğer tüm Hıristiyan grupların eninde sonunda bağımsızlıklarını kazanacakları öngörüsü yapılıyordu.¹⁹

Abdülaziz'in Avrupa seyahati için hareketinden bir gün önce 20 Haziran 1867 tarihli *Manchester Guardian* gazetesinde Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya'nın Girit'teki çatışmaların sona erdirilmesini ve Düvel-i Muazzama ile Osmanlı Devleti'nin ortaklaşa bir komisyon kurarak adalıların şikâyetlerini çözüme ulaştırmasını istedikleri bir nota verdikleri haberi vardı. Aynı gazetede Osmanlı Bankası'nın İmparatorluğun altı aylık borç dökümünü içeren raporu da haber oluyordu. Buna göre Osmanlı Bankası tahsil ettiği 117 milyon lira borcun 103 milyonunu yurtdışına yollamış, gerisini de ülke içindeki servis hizmetleri için tutmuştu. Yılın ikinci yarısı için 72 milyon lira daha tahsilat yapılacaktı.²⁰ Tanzimat Dönemi entelektüel canlanmanın yanı sıra devletin dışarıdan borçlanmasının da başladığı bir zaman dilimidir. 1854 yılında dış borçlanmanın başlaması ve ardından Osmanlı borçlarının idare ve transferi için 1863'te İngiliz ve Fransız sermayeli Bank-ı Osmani-i Şahane'nin kuruluşu Osmanlı Devleti'ni Avrupa finans piyasasının çeperinde "iyi bir müşteri" pozisyonunda konumlandırmıştı. Zira 1867 sonunda Girit ayaklanması bastırıldığında Batı ülkelerinden daha önceki Yunan ayaklanmalarıyla karşılaştırıldığında Osmanlı karşıtı ve Girit'in "bağımsızlık mücadelesini" destekleyen çok az tepkinin gelmesinde Pera'daki Fransız ve İngiliz finansal kazanımlarının yüksek olmasının payı büyüktü.²¹

Sultan Abdülaziz ve Maiyetinin Yola Çıkışı

Tüm bu görünüm içerisinde Paris'teki Evrensel Fuar'a katılacak Osmanlı Heyeti 21 Haziran 1867 günü cuma namazının ardından İstanbul'dan yola çıkmıştır. Cuma namazı ve selamlığına Padişah'ı uğurlamaya büyük bir kalabalığın geldiği konusunda fikir birliği olmasına karşın uğurlamanın Ortaköy Camisi'nde mi yoksa Nusretiye Camisi'nde mi olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Osmanlı vakanüvisi Ahmet Lütfü Efendi ve ona dayanan pek çok araştırmacı Padişah'ın gezi öncesi son

19 *The Manchester Guardian*, 5 Haziran 1867, 2.

20 *The Manchester Guardian*, 20 Haziran 1867, 3.

21 Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire* (London: John Murray, 1992), 137.

selamlığının Tophane'deki Nusretiye Camisi'nde olduğunu yazmaktadır.²² Ancak Nihat Karaer geziye bizzat katılan Baş Mabeynci Hilmi²³ Efendi'nin notlarında mekânın Ortaköy Camisi olarak geçtiğini yazarak bu kaynağın daha güvenilir olduğunu belirtmektedir.²⁴ Nitekim İsmail Hami Danişmend de merasimin Ortaköy Camisi'nde gerçekleştiğini yazmaktadır.²⁵

İlginç bir diğer nokta da Karaer'in Sultan Abdülaziz'in cuma selamlığının ardından hemen yola çıkmadığını, Dolmabahçe Sarayı'na geçerek Rus Çarı'nın oğlu Alexei Alexandrovich ile görüşüğünü belirtmesidir. Buna göre kız kardeşi Olga, Yunan kralı I. George ile evlenen Rus Çarı II. Aleksander'in oğlu Aleksei Alexandrovich, *Aleksander Nevsky*²⁶ gemisiyle Yunanistan'a düğüne giderken İstanbul'dan geçmekte idi. Bu nedenle Sultan Abdülaziz İstanbul'daki Rus elçisi General Nikolai İgnatiev'in eşlik ettiği Aleksei Alexandrovich ile Dolmabahçe Sarayı'nda bir görüşme yapmıştır ve Rus heyetinin Fuad ve Âli Paşalardan yakınmasını dinlemiştir.²⁷ İ. H. Danişmend'in kronolojisinde ve Baş Mabeynci Halîmî Efendi'nin söz konusu dönemde aldığı notlarda ise bu görüşmeyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Sultan Abdülaziz Avrupa gezisine çıkarken veliaht yeğeni Murad ve şehzade yeğeni Abdülhamid ile kendi oğlu şehzade Yusuf İzzeddin'i de yanına aldığından Sadrazam Âli Paşa İstanbul'da saltanat naibi olarak bırakılmıştır. Tanzimat Devri'nin diğer önemli siması Hariciye Nazırı Keçecizade Fuad Paşa ise Sultan'a gezisinde eşlik etmekteydi. Osmanlı kafilesi, Sultan ve maiyetinin bulunduğu *Sultaniye* vapuru, yardımcıları ve malzemelerin bulunduğu *Pertev Piyale* vapuru ile bunlara eşlik eden *Aziziye* ve *Orhaniye* zırhlı firkateynlerinden oluşmaktaydı. Ayrıca Fransa'nın İstanbul

22 Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. 9 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 116.

23 Nejdet Gök transliterasyonunda "Halimî Efendi" olarak kullanılmaktadır. Nejdet Gök, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 7 (2012): 181.

24 Nihat Karaer, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları" (Doktora tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2003), 57.

25 Danişmend, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4", 217.

26 Karaer *La Turquie* gazetesine atıfla geminin adının Olga olduğunu belirtmektedir. Ancak Alexei Aleksandrovich'in o dönem görevli olduğu gemi bir sene sonra Rusya'ya dönüş yolculuğunda batacak olan *Aleksander Nevsky*'dir. Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 57.

27 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 57-58.

büyükelçisi Nicolas Prosper Bourée'ye Sultan'ın seyahatine eşlik etmesi amacıyla gönderilen *Forbin* vapuru da kafileye dâhil olmuştu.²⁸ Bunlardan başka Sultan Abdülaziz ve maiyetini karşılamak amacıyla, Fransız donanmasından bazı gemiler Çanakkale önlerine gönderilmiştir. Fransa'nın Yafa'da konuşlanmış bulunan Levant Filosu Amiral Simon komutasında 5 Haziran 1867'de Çanakkale'ye hareket etmiş, 20 Haziran'dan itibaren Bozcaada açıklarında Sultan'ın gemisini karşılamak için beklemeye başlamıştır.²⁹

Kalabalık gezi kfilesinde Sultan Abdülaziz, şehzadeler Murad, Abdülhamid ve Yusuf İzzeddin ile Fuad Paşa dışında sivil ve asker kökenli pek çok bürokrat bulunuyordu. Hariciye Teşrifatçısı Mehmet Kâmil Bey, Divan-ı Hümayun baş tercümanı Arifi Bey, Özel Kalem Müdürü Ali Fuad Bey'in yanında Hariciye Nezareti'nden mabeynci ve kâtip seviyesinde sekiz sivil memur daha kfiledeydi. Ayrıca Amiral Rasim Paşa, Esat Paşa,³⁰ Sultan'ın başyaveri Rauf Paşa, veliaht Murad Efendi'nin yaveri Albay Mehmet Bey, şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin yaveri Yarbay Ahmed Bey ile değişik rütbe-lerde on sekiz askeri personel de kafileye dâhildi. Sultan'ın hekimbaşı Marko Paşa, Baş imam Hayrullah Efendi, ikinci imam Akşehirli Hoca Hasan Efendi ve İstanbul Şehremanetini temsilen Ömer Faiz Bey diğer dikkate değer kfile üyeleri idi.³¹

Yolculuğun ilk gecesini Marmara'nın kuzey sahilleri boyunca ilerleyen kfile, 22 Haziran Cumartesi günü sabahı Çanakkale'ye varmıştır. Halimî Efendi'nin notlarında Sultan'ın bu esnada Pertev Piyale Vapuru'nda olduğunu yazmaktadır.³² Sultan ve yanındakiler için Kala-i Sultaniye olarak bilinen Çimenlik Kalesi'nde karşılama ve ardından uğurlama merasimi yapılmış, bu noktadan itibaren Sultan'ın gemisini içeren konvooya Fransız donanmasından gemiler de katılmıştır. Sultan Abdülaziz Çanakkale'de Çimenlik Kalesi'nde kendisine takdim edilen Fransız deniz subayları-

28 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 58.

29 "French Affairs", *The Observer*, 5.

30 Sultan Abdülaziz döneminde iki dönem sadrazamlık yapmış olan Sakızlı Ahmed Esat Paşa.

31 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 59-61. Katılanların listesi Karaer'in yanı sıra şu kaynakta da bulunabilir: Ali Kemali Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944), 98-99.

32 Nejdet Gök, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 7 (2012): 181. Halimî Efendi'nin notlarında yer alan Sultan'ın yolculuk esnasında vapurdan vapura geçiş yapması akla Abdülaziz'in mustarip olduğu deniz tutması rahatsızlığını getiriyor.

na çeşitli nişanlar vermiş, etraftaki tepeleri dolduran halkı selamlamıştır.³³

Halimî Efendi'nin gezi notlarına göre 23 Haziran 1867 Pazar günü Sakız ve Midilli önünden, 24 Haziran Pazartesi günü de Girit ve Yunanistan kıyıları açıklarından geçilmiş ve İyon Denizi'nden Messina Boğazı'na doğru yol alınmaya başlanmıştır. Ne var ki kabile Messina'ya varmadan önce hava ilk defa bozmuş ve fırtına çıkmış, denizde olmaktan dolayı zaten çok huzursuz olan Sultan Abdülaziz ürkerek öfkeyle derhal İstanbul'a geri dönülmesini emretmiş, ancak Fuad Paşa'nın çabaları sonucu ikna edilebilmiştir.³⁴ 25 Haziran Salı günü sabahı ise Sicilya'daki Etna Yanardağı'nın önünden geçilerek, erken saatlerde Sicilya'daki Messina limanına ulaşılmıştır.³⁵ Kafille burada hem fırtınanın etkisini atlatmak hem de yakıt ikmali için bir gün durmuştur.

İtalyan karasularına girerken İtalya donanmasından bir zırhlı gemi ile üç fırkateyn Sultan Abdülaziz ve yanındakileri top atışlarıyla karşılamış ve 28 Haziran sabahı beraberce Napoli'ye varılmıştır. Sultan burada Osmanlı Devleti'nin Floransa'daki elçisi Rüstem Bey'le birlikte, bazı İtalyan amiral ve subaylarını Sultaniye vapurunda kabul etmiştir. Birkaç saat Napoli Limanı'nda kabuller ile geçtikten sonra kabile Napoli'den hareket ederek Korsika açıklarından Fransa karasularına girmiştir.³⁶

Osmanlı Heyetinin Fransa'ya Varışı

Sultan Abdülaziz'in içinde olduğu kabile, 29 Haziran 1867 Cumartesi günü sabah beş civarında Toulon tersanesine girerek deniz yolculuğunu sonlandırmıştır.³⁷ Toulon'da hem resmi karşılama hem de şehirdeki yerel halkın karşılaması çok canlı ve şatafatlı olmuştur:

“Bütün sokaklara, evlere bayraklar ve her türden simgeler asılmıştı. Bu durum alışılmamış bir görüntü sergiliyordu. Rıhtıma pek uzak olmayan bir yerde yeşil bir bayrak

33 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 61.

34 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 62.

35 Gök, “Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları”, 181.

36 Danişmend, “*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4*”, 218.

37 Gök, “Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları”, 182.

görülyordu. Ortasından kocaman bir ayyıldız ile ikiye ayrılan bu bayrağın yanında Meryem Ana, diğey yanında ise elinde kılıcı ile Saint Louis temsil ediliyordu. Bu amblemlerle süslenen ev, adeta iki dinin uzlaşmasını simgeliyordu.”³⁸

Toulon’da Sultan’ın karaya çıkması şerefine 101 pare top atışı yapılırken meydana gelen kaza sonucunda bir topçu süvarisi ölmüş, üç topçu eri de yaralanmıştır. Sultan Abdülaziz bunun üzerine bu kişilere yüklüce bir para yardımında bulunmuştur.³⁹ Toulon’daki karşılama töreninden sonra bir süre dinlenen kafiye bir ziyafet düzenlenmiş, ardından at arabalarıyla Marsilya’ya oradan da trenle Paris’e doğru yola çıkmıştır.

Osmanlı Sultanı Abdülaziz, Toulon’a ayak basmadan bir gün önce Fransa hükümeti, Osmanlı Devleti’nin Paris elçisinin daha önceki iletmiş talep üzerine o esnada Paris’te bulunan Namık Kemal ve Ziya Paşa’dan ülkeyi terk etmelerini istemiştir. Her iki Yeni Osmanlı da Padişah’ın Fransa’ya varmasından önceki akşam Londra’ya göç etmek üzere 28 Haziran 1867 Cuma günü Dover’dan İngiltere’ye giriş yapmışlardır.⁴⁰ Karaer, Fransız hükümetinin bu davranışında II. Aleksander’a Fransa ziyareti sırasında kalkışılan suikast girişiminin ardından Padişah’ın hayatına yönelebilecek tehditlere karşı bir çeşit ön önlem almak ihtiyacı hissetmesinin yattığını söylemektedir. Aynı zamanda Paris’teki Osmanlı Elçisi Cemil Paşa’nın Yeni Osmanlıların sürülmesi için gezi öncesi yaptığı yoğun lobi çalışması da bu kararda etkilidir.⁴¹ Ancak asıl ilginç olan ise Yeni Osmanlıların Paris’teki mali destekçisi durumunda olan Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan’ı karşılamak için kalabalık bir grupla beraber Toulon’a kadar gitmesi ve Padişah tarafından oldukça sıcak bir biçimde kabul edilmesidir.⁴²

Abdülaziz’in Fransa gezisinin başlamasından önce Paris’ten dünyaya Fuarla ilgili geçilen haberlerde Osmanlı Sultanı hakkında buram buram oryantalizm kokan yorumlara da çok sık yer veriliyordu. Örneğin “1001 Gece Masallarından fırlamış, elinde Alaaddin’in sihirli lambası kafasında fesi” bir figürün anlatıldığı *Sydney Morning*

38 Fransa’da yayınlanan *La Turquie* gazetesinden aktaran Karaer, *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 66.

39 *The Manchester Guardian*, 6 Temmuz 1867, 4.

40 Yusuf Mardin, *Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın Londra Yılları 1867-1870*, (Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi No: 506773): 7.

41 Karaer, *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 73.

42 Karaer, *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 68.

Herald gazetesi haberinde Sultan'ın fesini çıkarıp halkı selamlayıp selamlamayacağı ya da tuğ şeklindeki dev elmas mücevheratının ne kadarının halk tarafından görülebileceği gibi konular yazılıyordu.⁴³

30 Haziran 1867 Pazar günü öğleden sonra üç civarında Osmanlı heyetini taşıyan tren Paris'e ulaşmıştır. Olağanüstü biçimde süslenmiş olan Paris'teki Kuzey Garı'nda Fransa İmparatoru III. Napoleon seçkin askerlerden oluşan merasim bölüğü ve bando takımıyla birlikte, Padişah'ı bizzat karşılamıştır. Hazırda bekletilen alay ve tören arabalarıyla birlikte, Padişah'ı Tuileries Sarayı'na götürmüştür. İmparatoriçe Eugénie ile burada görüşen Abdülaziz daha sonra ikameti için ayrılmış olan Élysée Sarayı'na yine yoğun tezahüratlar ve gösteriler eşliğinde götürülmüştür.⁴⁴ Ancak Meksika İmparatoru Maximilien'in ölüm haberi gelmesi üzerine sonraki günlerde gösterişli ve gürültülü merasimlere son verilmiştir.⁴⁵ Hatta Karaer'in *La Turquie* gazetesinden aktardığına göre Padişah ölüm haberinin ardından kendisi için yapılan gösterilerin durdurulmasını İmparator'dan bizzat istemiştir.⁴⁶ Sultan'ın Paris'teki yoğun görüşme trafiğinde en önemli kabulleri 3 Temmuz'da Paris'e gelen Londra Belediye Başkanı Sir Thomas Gabriel, 5 Temmuz'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Paris büyükelçisi ünlü diplomat Klemens von Metternich ve yine aynı gün Paris'teki Osmanlı Bankası yetkilileridir. Abdülaziz at arabasıyla Paris sokaklarında, kentin çevresindeki Bolougne ormanında ve Botanik Parkı'nda da incelemelerde bulunmuş ve Napoleon Bonaparte'ın mezarını ziyaret ederek dua etmiştir.⁴⁷

8 Temmuz günü Sultan Abdülaziz ve maiyeti; Wurtemberg Kralı, Saxe-Weimar Dükü, Karadağ Prensi, Orange Prensi ile Aosta ve Leuchtenberg Dükleri'nden oluşan toplulukla beraber askerî geçit törenini izlemişler; aynı günün akşamında ise Osmanlı

43 *Sydney Morning Herald*, 3 Haziran 1867, 3.

44 Gök, "Mütercim Halimî Efendi'nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ve Sonuçları", 182.

45 Gök, sayfa 182. Meksika İmparatoru Maximilien, Habsburg hanedanına mensuptu ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in kardeşiydi. Meksika tahtına Fransa İmparatoru III. Napoleon'un desteğiyle oturmuştu. Abdülaziz'in Paris ziyareti sırasında Meksika'da Cumhuriyetçiler tarafından kurşuna dizilerek öldürüldüğü haberi Avrupa'ya ulaşmıştı.

46 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 85.

47 Padişahın Paris'teki gezi ve görüşmeleri için bkz. Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 85-90.

Bankası Fuad Paşa için bir akşam yemeği vermiştir.⁴⁸ Bu noktada dikkat çekici olan Osmanlı Sultanı'nın Avrupa'nın göreceli olarak küçük devletlerinin hükümdarlarıyla beraber geçit töreni programına yönlendirilmiş olmasıdır. Aynı akşam dönemin ünlü bankerlerinden Isaac Pereire'in ev sahipliğinde düzenlenen ve İngiltere'nin Fransız temsilciliğinden Bruce'un da bulunduğu yemek esnasında Fuad Paşa, Sultan'ın Fransız medeniyetinin görkemi karşısında çok etkilendiğini belirtmiştir. Fuad Paşa, İngiltere ve Fransa arasındaki uyumun hem Osmanlı Devleti için hem de dünyanın ekonomik gelişmesi için çok önemli olduğunu eklemiştir.⁴⁹ 9 Temmuz'da Sultan Abdülaziz Versailles Sarayı'nı ve Napoleon Bonaparte tarafından kurulan seçkin St. Cyr askerî okulunu ziyaret etmiştir.

1867 Paris Fuarı'nda ilk defa uluslararası bir organizasyondaki Osmanlı pavyonunda Sultan Abdülaziz'in büyük boy bir portresinin de bulunduğu yağlı boya resim sergisinin açılmış olması dikkate değerdir. Sergide 1864 yılında Abdülaziz tarafından resim üzerine eğitim almak üzere Paris'e gönderilen Şeker Ahmet Paşa'nın resimleriyle beraber, Osman Hamdi ve çeşitli yabancı ressamın eserleri de sergileniyordu.⁵⁰ Cemal Kutay'ın Ömer Faiz Efendi'nin Ruznamesinden aktardığına göre Osmanlı kafilesi Fuar'da sergilenen ürünler karşısında hem çok etkilenmiş hem de İmparatorluğun geri durumunu düşünerek üzülmüşler, hatta umutsuzluğa kapılmışlardır:

“Bütün dünya milletleri, neleri var, neleri yok buraya taşımışlar. Sanayi ilerlemesi karşısında hayrette kaldık. Aziz dostum Halimî Efendiyle nemli gözlerimizi sildik. Hiç duraksamadan aynı şeyi düşündük ki, bu yapılanların daha iyileri bizde yapılabilir; ilk madde olarak her şeyimiz var. Halkımız zeki ve daha da görev bilincine sahip aslında, fakat tahsil yok, ilim yok, irfan yok, teşkilât yok!”⁵¹

Fuar ziyareti devam ederken Girit'teki isyan da tüm sıcaklığıyla sürüyordu. Yukarıda belirtildiği gibi Avrupa gezisinin başat amaçlarından birisi Avrupa'da söz konusu isyan dolayısıyla oluşan Osmanlı karşıtı havayı dağıtmak idi. Abdülaziz'in gezisinden on ay önce Eylül 1866'da Yunanistan'la birleşmek isteyen asilerin Girit'te başlattığı isyan bir türlü bastırılmamıştı. Otuz yıl Girit Valiliği görevinde bulunmuş

48 *The Manchester Guardian*, 10 Temmuz 1867, 3.

49 *The Manchester Guardian*, 10 Temmuz 1867, 3.

50 Banu Çolak, “Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de Değişen Sergileme Kavramı, Sergi Etkinlikleri ve Sergi Mekanları”, *Journal of Fine Arts*, sy. 19 (2011): 2.

51 Cemal Kutay, *Avrupa'da Sultan Aziz* (İstanbul: Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, 1970), 39.

olan Giritli Mustafa Naili Paşa'nın isyancılar karşısında başarısızlığının ardından Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Mart 1867'de Girit'e gönderilmesi de bu büyük adadaki kalkışmayı sonlandıramamıştı. Fuar ziyareti sırasında zeki bir devlet adamı olan Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın Sultan'a tercüman olarak eşlik ettiği bir görüşmede, İmparator III. Napoleon doğrudan doğruya Abdülaziz'e en iyi yolun Girit'i Yunanlılara teslim etmek olduğunu ifade etmişti. Abdülaziz'in Avrupa ziyaretinden hemen önce İstanbul'a İngiltere elçisi olarak atanan Henry G. Elliot'un anılarına bakacak olursak, Sultan İmparator Napoleon'un bu davranışına çok kızmıştı.⁵² Her ne kadar Fuad Paşa, Sultan'ın Paris'e çağın muhteşem icatlarını yerinde görmeye gidip de "İmparatorluğun bir parçasını budamaya yarayacak bir aletle" ülkeye dönmesini kendi milletine anlatamayacağını söyleyerek durumu geçiştirmişse de Abdülaziz'in hışmından kurtulamamıştı. Akşam İstanbul'dan Âli Paşa'nın da telgraf mesajlarıyla dâhil olduğu yoğun ikna çabaları sonucunda Abdülaziz geziye devam etmeye zar zor ikna edilebilmişti.⁵³ Girit İsyanı ise ancak Sultan'ın Avrupa gezisi bittikten sonra Ekim 1867'de Sadrazam Âli Paşa'nın Girit'e gönderilmesi ile bastırılabilir.

Benzer şekilde Fransa İmparatoriçesi'nin Karadağ konusunda sınır bölgelerinde Karadağlılar lehine toprak düzenlemesi isteyen sözlerini Abdülaziz "Mülkünden bir karış toprak vermek bir hükümdar için ne kadar güç imparatoriçe hazretleri bilmezler, fakat Napoleon hazretleri bunu pek güzel anlarlar"⁵⁴ şeklinde yanıtlıyordu. Girit'teki isyan konusu Osmanlı heyetinin Paris'te bulunduğu on günlük süre içerisinde defalarca ve her zaman gayriresmî konuşmalarda Sultan Abdülaziz ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın önüne gelmiştir. Şüphesiz bu tarz konuşmaların en bilineni 3. Napoleon'un bir sohbet sırasında Osmanlı Devleti'nin Girit'ten Yunanistan lehine vazgeçmek için ne kadar fiyat isteyeceği sorusuna Fuad Paşa'nın "aldığımız fiyata veririz" biçimindeki yanıtıdır.⁵⁵ Sultan, Osmanlı heyeti ile birlikte 11 Temmuz 1867 günü geç vakitlerde Paris'ten ayrılarak ertesi sabah vapurla İngiltere'nin Dover kasabasına geçmek üzere Boulogne'ye doğru yola çıkmıştır.

52 Sir Henry G. Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, ed. by his daughter (London, 1922), 183.

53 Henry G. Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, 184.

54 Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, c. 7, 118.

55 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, 219.

Sultan Abdülaziz ve Osmanlı Heyetinin İngiltere'ye Ulaşması

Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyareti öncesinde yaşanan ilginç bir durum da İngiltere hükûmetinin ve özellikle İngiliz Dışişleri bürokrasisinin daha Sultan İstanbul'dan Fransa'daki fuar için ayrılmadan başlayan Kraliçe Victoria'yı Sultan'la görüşmeye ikna çabalarıdır. Bir diğer kayda değer nokta ise İngiltere'yi ziyaret talebinin İngiltere'den gelmediği ve Osmanlı hükûmetinden kaynaklandığının Kraliçe'ye bildirilmesidir. 22 Mayıs 1867 tarihinde İngiltere Dışişleri Sekreteri Lord Stanley, General Grey'e gönderdiği notta Türk elçisinin kendisine Sultan'ın Londra'yı ziyaret etmek istediğini bildirdiğini ve bu ziyaretin önemli siyasi sonuçlar doğurabileceğini iletliyordu. Zira Lord Stanley'e göre İstanbul'daki İngiliz gücü diğer tüm rakip ülkelerden daha baskındı ve bunu devam ettirmek İngiltere için önemli idi.⁵⁶ Lord Stanley aynı notunda Fransızların imparatorluklarının ihtişamı ve İmparator'un dostça ev sahipliğiyle Osmanlı Padişahı'nı etkilemeye çalışacaklarını, İngiltere'nin de en az Fransa'nınki kadar görkemli bir misafirperverlik göstereceğinden emin olduğunu belirtiyordu.⁵⁷ General Grey, 25 Mayıs tarihli yanıtında Kraliçe Victoria'nın Sultan Abdülaziz'e Buckingham Sarayı'nda konaklama imkanı sağlanmasını ve bir resepsiyon verilmesini önermekte olduğunu, ancak kendisinin sağlık sorunları nedeniyle İskoçya'daki tatilini kesmeyi arzulamadığını, Sultan'a hükûmetin ev sahipliği yapmasını istediğini yazıyordu.⁵⁸ En sonunda 6 Temmuz 1867 tarihli *Guardian* gazetesinin Kraliçe Victoria'nın Londra'nın batısındaki Windsor kasabasında bulunan ikametgâhında Sultan'ın gelişini bekleyeceğini haberleştiği İngiltere bürokrasisi ile Kraliçe arasındaki uzun süren inatlaşmanın sona erdiğini anlatıyordu.⁵⁹

12 Temmuz 1867'de Abdülaziz İngiltere'ye ayak basana kadar süren yazışmalardan anladığımız kadarıyla İngiliz bürokrasisi Kraliçe'nin uzun süren direnişini kırmakla ve Kraliçe'yi Londra'ya dönmeye razı etmekle kalmamıştı. Aynı zamanda Kraliçe'nin ev sahipliğinde İngiliz donanmasının ana üssü olan Portsmouth açıklarındaki Spithead'de Osmanlı heyetine İngiliz deniz gücünü gösterecek bir geçiş töreni yapılmasını ve burada Sultan'a İngiliz Garter (*the Most Noble Order of the Garter*) nişanı verilmesini de kabul ettirmişti. Osmanlı kafilesi yağış altında Dover'a ayak bastığın-

56 George Earle Buckle (eds), *The Letters of Queen Victoria, A Selection of Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1862 and 1878*, Vol. 1, (London: John Murray: 1926), s. 426.

57 Buckle, *The Letters of Queen Victoria*, 427.

58 Buckle, *The Letters of Queen Victoria*, 427.

59 *The Guardian*, 6 Temmuz 1867, 4.

da Kraliçe'nin oğlu veliaht Galler Prensi Edward ve Kraliçe'nin kuzeni Cambridge Dükü George tarafından karşılandı. Karşılamanın ardından Sultan ve Osmanlı kafilesini onuruna Dover Lord Warden Hotel'de öğle yemeği verilmiştir. Yemeğin ardından Osmanlı heyeti trenle Londra'ya gitmiş, Westminster Charing Cross tren garındaki karşılama merasimi ardından Buckingham Sarayı'nda kendilerine tahsis edilen ikametgâhlarına çekilmişlerdir.⁶⁰ Tren yolculuğu sırasında Sultan Abdülaziz, çalkantılı bir havada gerçekleşen yolculuğun etkisiyle yalnız kalıp kendisine ayrılan kompartımanda vakit geçirmek istemiş, aynı nedenle tren Dover'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Folkestone istasyonunda kısa bir mola da vermiştir.⁶¹

Ertesi gün yani 13 Temmuz Cumartesi günü Osmanlı heyeti Kraliçe Victoria'yı Windsor Kalesi'nde ziyaret etmiştir. Sabah trenle Londra'dan ayrılan Abdülaziz, Kraliçe'ye takdim edilmiş, Sultan da Osmanlı heyetini Kraliçe Victoria'ya tanıtmış ve ardından beraber öğle yemeği yenilmiştir.⁶² Sultan, Londra sokaklarından atıyla halkı selamlamak için geçtiğinde *Times* gazetesi "tipik bir Türk'e benziyor" şeklindeki manşetiyle olayı haberleştiriyordu.⁶³ O yıllarda Victoria döneminin tüm ihtişamını yaşayan üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu'nun başkentinde, "tipik bir Türk" oryantal prototipinin insanların zihinlerinde yer ettiğini çok yaygın olan bu tarz haberlerden anlayabiliyoruz.

15 Temmuz 1867 Pazartesi günü Sultan Abdülaziz Buckingham Sarayı'nda ticari, diplomatik ve yerel pek çok heyetle görüşmeler yapmıştır. Sabah Manchester Belediye Başkanı'nın önderliğindeki bir heyet ile görüşmüş ve onlardan Manchester şehrini de ziyaret etmesi için davet almıştır. Heyete Manchester Pamuk Temin Derneği Başkanı John Cheetham da eşlik etmiştir. Amerikan İç Savaşı nedeniyle İngiliz tekstil sektörüne başlıca hammaddesi olan pamuğun sağlanmasında Osmanlı topraklarının önemi çok artmıştı. İngiliz Pamuk Temin Derneği temsilcisi konuşmasında Sultan'a, devlete ait işlenmeyen tarım arazilerinin pamuk üretimi için İngiliz üreticilere ücretsiz tahsis edilmesi, bu topraklardan herhangi bir kira bedeli istenmemesi, beş yıl boyunca üretilen pamuğun aşar da dahil her türlü vergiden muaf tutulması, pamuk tarımında kullanılacak her tür makinenin gümrüksüz Osmanlı topraklarına girişine izin verilmesi ve dernek tarafından ülkeye Amerikan pamuk tohumunun serbestçe so-

60 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 109-110.

61 *The Observer*, 14 Temmuz 1867, 3.

62 *The Observer*, 14 Temmuz 1867, 3.

63 *The Times*, 11 Temmuz 1867.

kulmasının sağlanması nedeniyle teşekkür ediyordu. Aynı zamanda Liberal Parti'den milletvekili de olan Cheetham geziden hemen önce tanınan yabancılara Osmanlı topraklarında mülk edinme hakkı için de Sultan'a minnettar olduklarını iletliyordu.⁶⁴ Sultan ise pamuğun her iki ülkenin de gelişmesinde büyük önem taşıyan bir hammadde olduğunu söyleyerek Osmanlı hükûmetinin pamuk endüstrisine desteğinin sürmesi gerektiğini belirtmiştir.

Aynı gün Osmanlı Demiryolları Şirketi ve Varna Demiryolu Şirketi'nin Müdürleri ile Londra, Manchester ve Liverpool Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden oluşan heyetler de Sultan ile görüşmüştür. Öğleden sonra Sultan Abdülaziz, Londra'da bulunan çeşitli ülkelerin elçileri ile bir resepsiyonda buluşmuştur.⁶⁵ Sultan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Fransa gibi Avrupa Uyumu'nun büyük devletlerinin yanı sıra iki yıl önce sona eren Amerikan İç Savaşı'nın yıkımını onarmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri, henüz birliğini sağlamış İtalya, Hollanda, Belçika, Prusya, Bavyera, Danimarka, İsveç, İspanya, Portekiz, Brezilya ve İran'ın İngiltere'deki temsilcileri ile resepsiyonda görüşme imkânı bulmuştur. Aynı günün akşamüstü Londra Hayvanat Bahçesi'ni gezen Sultan, daha sonra İtalyan Kraliyet Operası'nın gösterisini izlemeye gitmiştir.⁶⁶ İngiliz basınının haberlerine göre Sultan'ın oğlu Yusuf İzzeddin, Hayvanat Bahçesi ziyaretine katılırken veliaht şehzade Murad mevcut değildir. Daha ilginç ise muhtemelen küçük Yusuf İzzeddin'in sürekli babasının giydiği üniformaların bir kopyasını giymesi nedeniyle gazetelerde veliaht olarak adının geçmesidir. Her ne kadar İngiliz kraliyet geleneklerine göre değerlendirildiğinde hâlihazırdaki sultanın büyük oğlu olması hasebiyle veliaht sanılması mümkünse de pek muhtemeldir ki Sultan Abdülaziz de kendi oğlu lehine bir saltanat veraseti düzenlemesi düşünmekteydi.

Sultan Abdülaziz'in bir süreden beridir başta veliaht Murad olmak üzere diğer şehzadelere güvensizlik duyduğu, Murad'ın kendi saltanatına karşı Yeni Osmanlılarla işbirliği içerisinde bir harekate kalkışacağı vehmiyle kendi oğlu olan Yusuf İzzeddin'i veliaht yapmak arzusunda olduğu söylentileri yaygındı.⁶⁷ Hatta Lerchenfeld'in kaydettiğine göre Sultan Spithead'e İngiliz donanmasını izlemeye gitmeden önce, veliaht şehzade Murad'ın Londra'dan gizlice İstanbul'a döneceği ve Sultan Abdülaziz'in

64 The *Manchester Guardian*, 16 Temmuz 1867, 6.

65 The *Manchester Guardian*, 17 Temmuz, 1867, 3.

66 The *Manchester Guardian*, 17 Temmuz 1867, 3.

67 Amand von Schweiger-Lerchenfeld, *Serail und Hohe Pforte, Enthüllungen über die jüngsten ereignisse in Stambul* (Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben's Verlag, 1879): 74-75.

yokluğunda sultan ilan edileceğine dair dedikodular Osmanlı heyetinde konuşuluyordu.⁶⁸ Öyle ki veliaht Murad ile tahta çıkma önceliğinde ikinci sırada olan şehzade Abdülhamid de Paris ve Londra ziyaretinde bulunmasına karşın on yaşındaki Yusuf İzzeddin Efendi, protokol kurallarına aykırı biçimde öncelikli olarak Fransa İmparatoru ve İngiltere Kraliçesi'ne takdim edilmişti.⁶⁹

21 Temmuz 1867 tarihli *Observer* gazetesinde Abdülaziz'in 15 Temmuz 1867 akşamı yaptığı İtalyan Kraliyet Operası'nı ziyareti üzerine bir haber ve oldukça uzun bir yorum yazısı yer almıştır. Gazeteye göre izleyiciler operadan ziyade Sultan'ı görebilmek için bir *guinea*⁷⁰ ödemişlerdir. Sultan Abdülaziz operaya “bir Osmanlı paşası gibi” askeri bir giysi ile gelmiş, 10 yaşındaki şehzade oğlu Yusuf İzzeddin Efendi de babasının giydiğinin tıpatıp kopyası olan bir elbise ile kendisine eşlik etmiştir.

Sultan, 16 Temmuz'da tüm günü Woolwich Ordu Donatım Merkezi'nde geçirmiştir. Albay Boxer tarafından verilen brifingte Sultan özellikle paraşütlerle ve İngiliz ordusunda yaygın olarak kullanılan dönemin önemli silahı Snider tüfekleriyle ilgilenmiştir. Bu gezi esnasında zırh fabrikasını da ziyaret eden Osmanlı heyeti çeşitli zırhlara deneme atışları da yapmıştır.⁷¹ Woolwich gezisinin uzun sürmesi nedeniyle aynı akşam Crystal Palace'da Sultan'ın onuruna düzenlenen klasik Batı müziği konserinin ancak ikinci yarısına yetişilebilmiştir. Konser esnasında Crystal Palace'da dört ay kadar önce Mart ayında çıkan yangını öğrenen Abdülaziz, restorasyon çalışmalarına katkı amaçlı 1000 sterlin bağış yapmayı önermiştir.⁷² Crystal Palace'daki konserde “Türk Sultanı Haşmetli Abdülaziz Hazretleri onuruna Zaffiraki Efendi tarafından yazılıp bestelenmiş ve Signor Arditi tarafından müziklendirilmiş kaside” de çalınıyordu. Emre Aracı, Arditi'nin Sultan Abdülaziz'e ithaf ettiği kasidenin notalarının on yıl önce Sultan Abdülmecid'e ithaf edilen ile aynı olduğunu, sadece sözlerinin mevcut

68 Schweiger-Lerchenfeld, 75.

69 Hakan T. Karateke, “Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession during the Nineteenth Century, in Weismann, Itzhak; Zachs, Fruma (eds), *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneq*, (London & New York: I.B. Tauris, 2005): 41.

70 *Guinea* 1816 tarihine kadar dolaşımda olan bir para birimiydi. Yürürlükten kalkmasına karşın *guinea* terimi yüzyılın sonuna dek yaklaşık olarak 21 shilling tutarında bir miktarı anlatmak amacıyla günlük dilde kullanılmıştır.

71 “The Sultan”, *The Observer*, 21 Temmuz 1867, 3.

72 “The Sultan”, *The Observer*, 21 Temmuz 1867, 3.

Padişah'a uyarlandığını belirlemiştir.⁷³

17 Temmuz 1867 günü Osmanlı heyeti Kraliçe Victoria'nın da katıldığı görkemli İngiliz donanmasının geçit merasimini izlemek için Spithead'e gitmiştir. Kraliçe Victoria anılarında, Spithead'in çalkantılı sularında deniz tutmasından mustarip olan Sultan'ın sürekli olarak aşağıdaki kamaralarda dinlenmeye gidip tekrar geri döndüğünden donanmanın geçişinin pek azını görebildiğini yazmıştır.⁷⁴ Kraliçe Victoria aynı gün "8922 pound 14 şiline mal olan" Garter nişanını da Sultan'a takdim etmiştir.⁷⁵

Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Spithead'de kendi sancağı ve kendi adamları ile Sultan'a eşlik ettiği ancak Sultan'ın yanında düşük profilde davranmaya özen gösterdiği İngiliz heyetinin dikkatinden kaçmamıştır. Yine aynı şekilde bu ilk karşılaşma esnasında Sultan'ın Fuad Paşa ya da kafilde yer alan Divan-ı Hümayun baş tercümanını Arifi Bey yerine Mısır Hıdivi'nden konuşmaları tercüme etmesini istemesi de İngiliz heyetinin notları arasındadır.⁷⁶ Aslında Abdülaziz İstanbul dışına ilk uzun gezisini Avrupa gezisinden dört yıl önce 1863'te Mısır'a yapmıştı. Avrupa gezisinden bir yıl önce Haziran 1866'da Mısır valilerine Hıdiv ünvanının verilmesi esasen Mısır'ın özerkliğinin tanınması idi. Mısır'la ilgili önemli bir diğer husus 1859 tarihinde kazılmaya başlanan Süveyş Kanalı inşaatında çıkan mali sorunların 22 Şubat 1866 günü Kahire'de imzalanan 17 maddelik bir mukavele ile halledilmesi ve bu mukavelenin gene o senenin 19 Mart günü Sultan Aziz'in bir fermanıyla tasdik olunmasıdır.⁷⁷

Palmer, Spithead'de İngiliz donanmasının geçiş törenini izleyen ve çok etkilenen Sultan Abdülaziz'in gezinin ardından güçlü bir Osmanlı donanması kurulması için arayışlara girdiğini ve İngiliz tersanelerine pek çok savaş gemisi siparişi verildiğini belirtiyor. Palmer aynı şekilde, gerek Fransa'ya ilk vardığında Marsilya-Paris arasında gerekse dönüş yolculuğunda Prusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

73 Emre Aracı'dan aktaran Hikmet Toker, "Sultan Abdülaziz'in Müzisyen Kişiliğiyle İlgili İngiltere'de Yayınlanmış Bir Makale 'Sultan and His Music'", *Milli Saraylar*, s. 165-171.

74 Stanley Weintraub, *Victoria: An Intimate Biography* (New York: Truman Talley Books), 344.

75 Weintraub, 344.

76 Normalde nişanın Windsor Kalesi'ndeki Garter Şövalyeleri Şapeli'nde takdim edilmesi gerekirken İslam dininin halifesi konumundaki Abdülaziz'e bir ayrıcalık yapılarak kraliçenin yatında takdim edilmiştir. Buckle, *The Letters of Queen Victoria, A Selection of Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1862 and 1878*, Vol 1, 446.

77 Danişmend, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4", 231.

sınırları dâhilinde yaptığı tren yolculuklarının da Abdülaziz ve Osmanlı elitlerini İmparatorluk'ta demiryolu inşası için çalışmalara başlamaya yönelttiğini savunuyor.⁷⁸

18 Temmuz Perşembe akşamı Sultan için Guildhall'da bir eğlence düzenlenmişti. Bu eğlenceye dönemin İngiltere siyasetinin önde gelen isimleri eski Başbakan Earl Russell, bir yıl sonra başbakan olacak Benjamin D'Israeli, daha sonra Kanada valisi olarak da görev yapacak olan Lord Stanley de katılmıştı. 19 Temmuz Cuma günü ise Cambridge Dükü Prens George'un Sultan, şehzadeler ve Fuad Paşa için akşam verdiği ziyafetin ardından Hindistan Ofisi'nin düzenlediği baloya katılım gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz balo salonuna Kraliçe Victoria'nın kızı Prenses Alice'in kolunda girmişti. Balo esnasında Sultan Garter nişanını göğsünde taşıırken Galler Prensi ve Cambridge Dükü de kendilerine takılan Mecidiye ve Osmanlı nişanlarını sergiliyorlardı.⁷⁹

20 Temmuz günü Sultan, Buckingham Sarayı'nda öğleden önce başladığı kabullere akşam üzeri beşe kadar devam etmişti. *The Observer* gazetesinin haberine göre dönemin en güçlü siyasi partisi Liberal Parti'nin düşünce kuruluşu hüviyetinde olan Reform Kulübü temsilcileri, Kraliyet Asya Derneği⁸⁰, Manchester ve Liverpool belediye başkanları ve heyetleri ile pek çok İngiliz asilzadesi, milletvekili, ordu mensubu Sultan Abdülaziz'e takdim edildiler. Kraliçe'nin kişisel korumalarının eşlik ettiği Sultan'ın kabullerine Osmanlı Devleti'nin Londra'daki elçisi Kostaki Musurus Paşa eşinin ölümü nedeniyle katılamıyordu. Akşam saat beş civarında üniformaları içerisindeki Osmanlı şehzadeleri, Sultan ve maiyeti ile beraber on at arabasına binerek Wimbledon'a İngiliz ordusunun geçit törenini izlemeye gittiler.⁸¹

Gazetenin bir gün sonraki nüshasında Wimbledon'daki geçit törenini izleyen Sultan Abdülaziz'in özellikle İngiltere'de Fransa'nın tersine zorunlu askere alma olmamasından ve gönüllü olarak orduda görev yapan askerlerin geçit töreninin başarısından etkilendiğini yazıyor. İlginç bir nokta ise Wimbledon'da Sultan'ı karşılamak için kırk ayak çapında "doğu usulü" çember bir çadırın kurulduğu ve içerisinin Osmanlı zevk-

78 Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, 138.

79 *The Observer*, 21 Temmuz 1867, 3.

80 Royal Asiatic Society.

81 *The Observer*, 21 Temmuz 1867, 4.

lerine göre döşendiğinin belirtilmesidir.⁸²

21 Temmuz Pazar günü Sultan Abdülaziz Buckingham Sarayı'ndan çıkmamış, Westminster Köprüsü'nün mimarı Thomas Page'den köprü'nün yapımı ve eğiminin hesabı ile ilgili bilgi almıştır. 22 Temmuz Pazartesi günü sabah Sultan, Cemil ve Rauf Paşalar, General A.N. Hood ve Albay H. Ponsonby ile Marlborough House'da ikamet eden Galler Prensi ve Prensisi'ni yaklaşık iki kilometre mesafeyi at sırtında geçip ziyaret etmiştir.⁸³ Ardından bir buçuk yıl önce görevdeyken ölen İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone'un eşi Lady Palmerstone'a taziye ziyaretinde bulunmuşlardır. Bu ziyaretin ardından Abdülaziz, Kraliyet Bahçe Bitkileri Cemiyeti⁸⁴ tarafından düzenlenen ve iki binden fazla kişinin katıldığı şölene katılmıştır. İngiliz Veliht Prensi Galler Prensi Albert Edward ve Cambridge Dükü Prens George gece boyunca Sultan'a eşlik ederken, Veliht Murad yerine Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin protokol masasında yer almıştı. Abdülaziz havai fişek gösterileriyle de renklenen kalabalık şöleden gece bir sularında Buckingham Sarayı'na dönmüştür.⁸⁵

Osmanlı Heyetinin Kıta Avrupası'na Dönüşleri

23 Temmuz sabahı Buckingham Sarayı'ndan ayrılan Osmanlı heyeti önce Charing-Cross istasyonuna, oradan da Dover'e Kraliyet Bاندosu'nun çaldığı Türk şarkılarıyla hareket etmişlerdir. Sultan'a tahsis edilen Osborne yatına İngiliz zırhlıları Fransa'nın Calais limanına dek eşlik etmişlerdir. İngiltere'den ayrılmadan önce Sultan Abdülaziz kentin yoksullarına dağıtılmak üzere Londra Belediye Başkanına 2500 sterlin göndermiştir.⁸⁶

Aynı gün akşama doğru Calais'de tekrar kıta Avrupası'na ve Fransa'ya ayak basan Osmanlı heyeti burada trene aktarma yaparak Belçika'nın Liege kentine doğru yola çıkmışlardır. 23 Temmuz'u 24'üne bağlayan gece saat bir dolaylarında Liege tren garında Belçika Kralı Leopold ve Flanders Kontu veliaht Prens Philippe tarafından sıcak bir karşılama gerçekleşmiş ancak çeşitli ikramlardan ve kısa bir görüşmeden sonra saat

82 "Visit of the Sultan and Prince of Wales", *The Observer*, 21 Temmuz 1867, 6.

83 "The Sultan", *The Manchester Guardian*, 24 Temmuz 1867, 3.

84 Royal Horticultural Society

85 "The Sultan: Abdul Aziz Khan", *The Observer*, 28 Temmuz 1867, 3.

86 "The Sultan: Abdul Aziz Khan", *The Observer*, 28 Temmuz 1867, 3.

iki buçukta Osmanlı heyetini taşıyan tren Koblenz'e doğru yoluna devam etmiştir.⁸⁷ 24 Temmuz öğleden sonra Koblenz tren istasyonunda Prusya Kralı 1. Wilhelm, üst düzey asker ve bürokratlardan oluşan bir heyetle Sultan'ın trenini karşılamıştır. Gazetenin bildirdiğine göre Sultan Abdülaziz ve Fuad Paşa ilk vagondan, şehzadeler ise ikinci vagondan Koblenz istasyonuna inmişlerdir. Osmanlı heyeti Koblenz Kalesi'nde İmparatoriçe Augusta, Prusya Prensi Carl ve eşini ziyaret etmiştir.⁸⁸

Parlak ışıklarla donatılmış şehirden Ren Nehri gezisine geçen Osmanlı ve Prusya heyetleri ayrıca Prusya ordusunun geçit merasimini de izlemişlerdir.⁸⁹ Askerî geçit töreni sırasında Prusya ordusu ve silahlarından çok etkilenen Sultan Abdülaziz, 1. Wilhelm ile Fuad Paşa aracılığıyla çeşitli ateşli silahlar üzerine hararetli bir konuşma içerisine girmiştir. Zira Sultan bilahare Prusya ziyareti esnasında Prusya ordusunun disiplinine hayran kaldığını belirterek, bir Fransız-Prusya savaşını Prusya'nın kazanacağını ifade etmişti.⁹⁰ Osmanlı heyeti ertesi gün yani 25 Temmuz 1867 Perşembe öğle vakti Koblenz'den ayrılarak Nürnberg ve Passau güzergâhı ile Viyana'ya yönelmiştir.

27 Temmuz 1867 sabah erken saatlerde Viyana Garı'na giriş yapan Sultan Abdülaziz ve maiyetini taşıyan tren Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Jozef tarafından karşılanmıştır. Avrupa gezisinin önceki duraklarında oldukça güzel olan hava Viyana'da yerini şiddetli yağmura ve fırtınaya bırakmıştı. 29 Temmuz öğlen vakti Sultan Abdülaziz'e, Viyana Belediyesi'nden bir heyet, Viyana'da görevli çeşitli ülke temsilcileri, Papalık temsilcisi Kardinal Falcinelli, Viyana Başpiskoposu Kardinal Rauscher ve Osmanlı Yahudi cemaatinin Viyana'da ikamet eden temsilcileri takdim edildi. Bu merasim esnasında Viyana'daki Osmanlı ihraç ürünleri toptancısı Alkeney Adutt Elias da hazır bulunurken Oryantalist Baron Hammer Türkçe yaptığı konuşmada "Viyana kent surlarının iç tarafına girebilen ilk Sultan olan Abdülaziz'in ziyaretinden çok memnun olduklarını" belirtiyordu.⁹¹ Bavyera gazetesi *Bayerische Zeitung* muhabirinin 29 Temmuz'da bildirdiğine göre Viyanalı silah üreticileri Werndl Remington ve Wänzl, Sultan'a Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere tüfek ve parçala-

87 "The Sultan", *The Manchester Guardian*, 25 Temmuz 1867, 3.

88 *Reuters Express*, 25 Temmuz 1867.

89 *Reuters Express*, 25 Temmuz 1867.

90 Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, c. 7, 119.

91 *Neue Würzburger Zeitung*, 1 Ağustos 1867, 2.

rı tanıtımı yapmışlardır. Gazetenin haberinde Osmanlı ordusuna Sultan'ın gezisinin Paris ve Londra uğraklarında benzer sunumlar yapıldığına da dikkat çekiliyordu.⁹²

30 Temmuz'da Sultan Abdülaziz Viyana Mühendis Birlikleri'nin Tuna Nehri üzerindeki köprü hakkındaki takdimlerini dinlemiş, ardından da Viyana Şehir Tiyatrosu'na geçmiştir.⁹³ Viyana basınında yer alan ve 31 Temmuz'da İstanbul'daki muhabirlerden iletilen haberlerde Sultan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkmak yerine Rusçuk üzerinden nehir yoluyla İstanbul'a dönmeyi seçtiği bildirilmektedir.⁹⁴

Viyana'dan 31 Temmuz günü Tuna Nehri yoluyla ayrılan Sultan Abdülaziz, gemi kalkmadan önce şehrin yoksullarına dağıtılmak üzere on bin forint bağışlamıştır.⁹⁵ Gemi, Viyana'dan hareket ettikten sonra Peşte, Novi Sad, Belgrad, Orşova güzergâhı ile Osmanlı topraklarına yönelmiştir. Sultan Abdülaziz, 31 Temmuz 1867 günü geç vakit Peşte'ye varmıştı. Budin civarında konaklaması için kendisine tahsis edilmiş eski bir şatoda Macar asilzadeleri ile görüşen ve akşam yemeği yiyen Sultan, daha sonra Gülbaba türbesi ve Mebni Camisini ziyaret etti.⁹⁶ Saral'ın Türk heyetinin Macaristan'ı ziyareti için tutulan hatıra defterine dayanarak aktardığına göre Sultan'ın türbeyi ziyareti için kırmızı bir çadır kuran ve geniş hazırlık yapan Macar ev sahipleri Osmanlı heyetinin türbeye ilgisizliği ile hayal kırıklığına uğramışlardır.⁹⁷ Türk heyetinin ilgisizliğinde çok kısa konaklayacakları Budin'de uzun seyahatin yorgunluğu nedeniyle dinlenmeyi seçmeleri ve türbe sahibinin Bektaşî olmasının rol oynaması mümkündür.

2 Ağustos 1867 günü erken saatlerde Sultan Abdülaziz Belgrad'tan geçerken Sırbistan Başbakanı Ilija Garašanin'in emriyle 101 pare top atışıyla selamlanmasına ve kalabalık bir kitlenin nehir kenarında toplanmasına karşın Sultan'ın gemisinden herhangi bir yanıt gelmemiş, gemi durmadan yoluna devam etmiştir.⁹⁸ Bunda muhtemeldir ki

92 *Bayerische Zeitung*, 30 Temmuz 1867, 3.

93 *Bayerische Zeitung*, 30 Temmuz 1867, 3.

94 *Neue Würzburger Zeitung*, 3 Ağustos 1867, 4.

95 *Neue Würzburger Zeitung*, 5 Ağustos 1867, 3.

96 Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, 144.

97 İsmail Tosun Saral, "Tarih Sürecinde Gül Baba Türbesinin İçine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 9, sy. 30 (2004): 193-194.

98 *Neue Würzburger Zeitung*, 5 Ağustos 1867, 5.

Sırp isyanının dumanının henüz tütmekte olması rol oynamıştır. Aynı gün öğleden sonra Orşova'ya, 3 Ağustos akşamı da Vidin'e ulaşan Osmanlı heyeti burada bir gece konaklamıştır. 4 Ağustos öğleyin Vidin'den hareket ederek akşam Rusçuk'a erişen kafileyi Rusçuk'ta Romanya Prensi Carol ve Dışişleri Bakanı Golesco karşılamıştır.⁹⁹ 6 Ağustos'ta Rusçuk'tan trenle Varna'ya hareket edilmiş ve oradan da İstanbul'a 7 Ağustos günü deniz yoluyla giriş yapılmıştır.

Sultan Abdülaziz dönüş yolculuğunda Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren geçtiği belli başlı şehirlerde görkemli törenlerle karşılanmıştır. Yol boyunca geçtiği başlıca Osmanlı kentleri olan Vidin, Rusçuk ve Varna'da düzenlenen şenlikler dışında yol boyunca da Sultan'ın trenine yönelik gösteriler düzenlendi. Özellikle Sadrazam'ın Sultan'ı karşılamak için gittiği Rusçuk'taki merasimler çok görkemliydi.¹⁰⁰ Aynı şekilde başkent İstanbul'da ve eyalet merkezlerinde yollar ve binalar kandillerle aydınlatılıp havai fişek gösterileri düzenlenmiş, Sultan'ın ziyareti ve dönüşü onuruna pek çok kaside yazılmıştır.¹⁰¹

Sonuç

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in 21 Haziran 1867 günü başlayıp 7 Ağustos 1867 günü İstanbul'a dönmesiyle sona eren uzun Avrupa ziyaretinin genel bir dökümünü sunmaktır. Bunu yaparken çalışmanın odak noktası Osmanlı devletinin Avrupa'nın büyük devletlerinin kamuoylarına ilgili ülkelerin basını tarafından nasıl sunulduğu ve ziyaret edilen ülke seçkinleri nezdinde nasıl algılandığıdır. Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi Osmanlı Devleti'nin uzun süredir içinde yer alabilmek için çabaladığı Avrupa sisteminin içerisindeki gerçek konumunu anlaması açısından önemlidir. Bridge ve Bullen'in ifade ettiği gibi bu dönemde Avrupa'daki güç hiyerarşisindeki yerinden emin olamayan tek devlet Osmanlı İmparatorluğu idi. Zira Güneydoğu Avrupa'da geniş topraklara sahip olmasına ve Kırım Savaşı'nın ardından Düvel-i Muazzama tarafından Avrupa devleti olarak tanınmasına karşın gerçekte hiçbir

99 *Neue Würzburger Zeitung*, 7 Ağustos 1867, 4.

100 Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (Haziran 2003): 123.

101 Padişahın dönüşü dolayısıyla yapılan kutlamalar ve yazılan şiirler için Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe", 122-130.

zaman Avrupalı olarak değerlendirilmiyordu.¹⁰²

Osmanlı heyetinin kırk yedi günlük Avrupa gezisi kapsamında, Sultan Abdülaziz Rus Çarı hariç olmak üzere Düvel-i Muazzama'ya dâhil diğer güçler olan Birleşik Krallık, Fransa, Prusya, Avusturya-Macaristan'ın hükümdarları ile görüşme fırsatı yakalamıştır. Ayrıca pek çok ufak prenslik ve devletin hükümdarları ile çeşitli tüccar ve cemaat temsilcisi de Sultan ile görüşmüştür. Görüşülen devlet adamı sayısına bakıldığında gezi çok başarılıdır.

Avrupalı hükümdarların kendi ülkelerinin silahlarını satabilmek için gösteriler düzenlemeleri, tüccarların ve yerel girişimlerin çeşitli ihraç kalemlerinde imtiyazlar sağlamak için uğraşmaları, hammadde ihtiyacı içerisindeki Avrupa sanayicilerinin Osmanlı ülkesindeki verimli tarım alanlarını vergi avantajlarıyla birlikte talep etmesi gezi boyunca Abdülaziz'in sıkça karşılaştığı konular olmuştur. Şüphesiz Osmanlı, dönemin Avrupası'nın *homo economicus* zihniyetine yabancıydı. Osmanlı heyetinin ve Sultan'ın genel tavrı Avrupa sanayisinin gelişmişliği karşısında hayranlık duymak ve çoğu ekonomik talebe siyasal faydalar umarak olumlu yanıtlar vermektir. Napoleon Bonaparte'ın yenilgisinin ardından Rusya, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Prusya'nın öncülüğünde hayata geçirilen ve daha sonra Fransa'nın da dâhil edildiği Avrupa Uyumu, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra kıtada hâkim olacak genel norm ve kuralları belirliyordu. Avrupa Uyumu; muhafazakâr, statükocu, büyük güçlerin kendi aralarında savaşmayacağı ancak dünyanın geri kalanına güçlerini sergileyeceği bir düzen arzuluyordu. Fikret Adanır, her ne kadar Viyana Uyumu'nun ve ardından gelen Beşli İttifak'ın, Avrupa'daki sınırları ile rejimleri korumak ve yükselen milliyetçilik ve sosyalizme set çekmek amaçlı olduğunu belirtse de 19. yüzyıl Avrupası'nın Düvel-i Muazzaması'nın temelinde Hıristiyanlık olan bir uzlaşma olduğunu belirtir.¹⁰³ Bu görüşe bakarsak bu düzen Osmanlı'nın hiçbir koşulda gerçekten giremeyeceği bir büyük devletler düzenidir.

Bir diğer görüşe göreyse 1815 Viyana Kongresi ile başlayan ve 1914'te patlayan Birinci Dünya Savaşı'na dek süren yüzyıllık süreyi Avrupa'da Bismarck'ın ittifaklar sisteminin ya da Metternich'in büyük güç diplomasisinin yarattığı bir barış ve istikrar dönemi olarak görmek yanıltıcıdır. Sheldon Anderson'un not ettiği gibi 1815 ile Al-

102 F.R. Bridge & R. Bullen, *The Great Powers and the European System 1815-1914* (Londra & New York: Longman, 1980), 3.

103 Fikret Adanır, "Turkey's Entry into the Concert of Europe", *European Review* 13, sy. 3 (Temmuz 2005): 402.

man Birliği'nin sağlandığı 1871'e kadar Avrupa devletlerinin dâhil olduğu otuz savaş vuku bulurken, 1871 ile 1914 arasında bu sayı otuz yedidir.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti de Avrupa Uyumu'na 1856 Paris Antlaşmasıyla dâhil olmadan önce de bu Antlaşma'dan sonra da hem savaşlar hem de iç isyanlarla dolu bir yüzyıl geçirmiştir. Sultan Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa gezisi 1854-1856 Kırım Savaşı ile 1876-1878 yıllarındaki 93 Harbi arasındaki dönemin tam ortasında Girit İsyanı'nın en netameli anlarında gerçekleşmiştir. Avrupa gezisinin ilk amacı Osmanlı'nın 1856 Paris Antlaşması ile edindiği "büyük Avrupa devleti" kimliğinin teyidi ve buradan hareketle sınırlarının dokunulmazlığına güvence sağlanması ise bununla ilintili diğer amaç Girit İsyanı esnasında Avrupa devlet adamlarının ve kamuoyunun sempatisini kazanmaktı. Abdülaziz'in gezisi esnasında heyet, kendi Osmanlı imgelerinin Avrupa'da oryantal, Avrupa dışı bir öge olarak görüldüğüne dair pek çok izlenim edinmiştir. Burada unutulmaması gereken bir diğer nokta da Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisine asırlar önceki ataları gibi fetih ve askeri gücünün üstünlüğüne dayanan birinci sınıf bir devletin hükümdarı olarak değil, Avrupa'ya gırtlığına kadar borçlanmış, askeri ve sınai açıdan çok geride kalmış bir devletin başı olarak çıktığıdır. Paris, Londra, Koblenz ve Viyana'da Avrupa'nın dört büyük gücü hâlâ geniş topraklarda hüküm süren bu doğulu geri kalmış devletteki ekonomik ve siyasi çıkarlarını fazlalaştırabilmek için gövde gösterisi yapmışlardır. Şüphesiz bu diplomatik gösterilerin amacı Osmanlı ülkesindeki ticari imtiyazları korumak ve genişletmek, daha fazla silah satabilmek amacıyla Osmanlı Sultanı'nı etkilemektir.

Bu çalışmada gösterildiği üzere Osmanlı bürokrasisi açısından gezi, parçası olmayı çok istedikleri Avrupa medeniyeti ve diplomasisinin aracısız deneyimlendiği bir laboratuvar gibiydi. Avrupalı hükümdarların Girit İsyanı konusu başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmadaki pervasızlıkları aynı Sultan Abdülaziz'i etkilemek için düzenledikleri şatafatlı karşılımlar gibi güç gösterisiydi. On yıl önce Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı ile beraber savaşan İngiltere ve Fransa açısından Osmanlı elde tutulması faydalı olan küçük bir ortak iken, Avrupa'da üç asır öncesinin korkulan Türk tehdidi yerini çoktan Rus korkusuna bırakmıştı. Her ne kadar Girit İsyanı Abdülaziz'in Avrupa gezisinin ardından 1869 yılında bastırılmış olsa da imparatorluk sınırları dâhilindeki özellikle Ortodoks Hıristiyan azınlıklar, her an patlaması olası bir Rus-Osmanlı savaşının sürekli yanan fitili olarak uygun zamanı beklemeye devam ediyorlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti için yakın ve öncelikli

104 Sheldon Anderson, "Metternich, Bismarck, and the Myth of the "Long Peace, '1815-1914'", *Peace and Change* 32, sy. 3 (2007): 304.

tehdit giderek genişleyen ve güçlenen kuzey komşusuydu. Abdülaziz'in Avrupa gezisinden on yıl sonra Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyıldaki en büyük felaketini 93 Harbi'nde işte bu Rus tehdidinin elinden tadacaktı. Sultan'ın Avrupa gezisinden elde edilmesi umulan, Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile Kırım Savaşı ile kurulan müttefiklik ilişkisinin sürdürülmesiydi. Ne var ki beklenen İngiliz diplomatik desteği 93 Harbi'nde ancak Rus orduları Yeşilköy'e inip İstanbul kapılarına dayandığında gelecekti.

Kaynakça

Adanır, Fikret. "Turkey's Entry into the Concert of Europe". *European Review* 13, sy. 3 (Temmuz 2005): 395-417.

Aksüt, Ali Kemali. *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1944.

Anderson, Sheldon. "Metternich, Bismarck, and the Myth of the 'Long Peace' 1815-1914". *Peace and Change* 32, sy: 3 (2007): 310-328.

Bayerische Zeitung, 30 Temmuz 1867.

Bridge, F.R. & Bullen, R. *The Great Powers and the European System 1815-1914*. London & New York: Longman, 1980.

Buckle, George Earle (derleyen). *The Letters of Queen Victoria, A Selection of Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1862 and 1878, Vol. 1*. London: John Murray, 1926.

Buzpınar, Ş. Tufan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (2020): 300-301.

Chiha, Nedjib H. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", *AÜHFD*, c. 24, sy. 1 (1967): 247-274.

Çolak, Banu. "Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de Değişen Sergileme Kavramı, Sergi Etkinlikleri ve Sergi Mekanları", *Journal of Fine Arts*, sy. 19 (2011): 1-8.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963.

Elliot, Henry G. *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, (derleyen: Gertrude Elliot). London, 1922.

Fazıl Mustafa Paşa. *Bir Eser-i Siyasi*. İstanbul: Değirmenciyan Edeb Matbaası, 1326 (1910).

“French Affairs”, *The Observer*, 2 Haziran 1867.

Gök, Nejdet. “Mütercim Halimî Efendi’nin Notları Çerçevesinde Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati ve Sonuçları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 7, (2012): 165-188.

Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2008.

İİF Araştırma Grubu. “Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e Mektubu”, *İktisat İşletme ve Finans*, c. 11, sy. 127 (1996): 14-29.

Karaer, Nihat. Sultan Abdülaziz’in Avrupa Ziyareti ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi, 2003.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, c. 7. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Karateke, Hakan T. “Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession during the Nineteenth Century”, içinde Weismann, Itzhak; Zachs, Fruma (derleyen), *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneq*, London & New York: I.B. Tauris, 2005.

Köksal, Osman. “Sultan Aziz’in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4, sy. 1 (Haziran 2003), 117-136.

Kutay, Cemal. *Avrupa’da Sultan Aziz*. İstanbul: Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı, 1970.

Mardin, Yusuf. “Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın Londra Yılları 1867-1870”. *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği*. Taha Toros Arşivi No: 506773: 7.

Mazıcı, Nurşen. “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 18 (1996): 133.

Neue Würzburger Zeitung, 1 Ağustos 1867.

Neue Würzburger Zeitung, 3 Ağustos 1867.

Neue Würzburger Zeitung, 5 Ağustos 1867.

Palmer, Alan. *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*. London: John Murray, 1992.

Reuters Express, 25 Temmuz 1867.

Saral, İsmail Tosun. “Tarih Sürecinde Gül Baba Türbesinin İçine Genel Bir Bakış”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Cilt: IX, sy. 30 (2004): 193-212.

Selahaddin Bey. *La Turquie a L’exposition Universelle de 1867*. Paris: Librairie Hachette, 1867.

Sydney Morning Herald, 3 Haziran 1867.

Tekdemir, Aziz. “1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz’in Sergiyi Ziyareti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 6 (Temmuz-2013): 9-12.

The Guardian, 6 Temmuz 1867.

The Manchester Guardian, 5 Haziran 1867.

The Manchester Guardian, 20 Haziran 1867.

The Manchester Guardian, 6 Temmuz 1867.

The Manchester Guardian, 10 Temmuz 1867.

The Manchester Guardian, 16 Temmuz, 1867.

The Manchester Guardian, 17 Temmuz, 1867.

The Observer, 14 Temmuz 1867.

The Observer, 21 Temmuz 1867.

“The Sultan: Abdul Aziz Khan”, *The Observer*, 28 Temmuz 1867.

“The Sultan”, *The Observer*, 21 Temmuz 1867.

“The Sultan”, *The Manchester Guardian*, 24 Temmuz 1867.

“The Sultan”, *The Manchester Guardian*, 25 Temmuz 1867.

The Times, 11 Temmuz 1867.

Toker, Hikmet. “Sultan Abdülaziz’in Müzisyen Kişiliğiyle İlgili İngiltere’de Yayımlanmış Bir Makale ‘Sultan and His Music’”, *Milli Saraylar*, (2013): 165-171.

Vak’a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt, XI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

“Visit of the Sultan and Prince of Wales”, *The Observer*, 21 Temmuz 1867.

von Schweiger-Lerchenfeld, Amand. *Serail und Hohe Pforte, Enthüllungen über die jüngsten ereignisse in Stambul*, Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben's Verlag, 1879.

Weintraub, Stanley. *Victoria: An Intimate Biography*. New York: Truman Talley Books, 1987.

Zürcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris, Haziran 2004.